

Володимир Пашук

Релігійна тематика у перших виданнях товариства «Просвіта» 1868 – 1871 рр.

Проаналізовано видання «Просвіти» на релігійно-церковну тематику, що побачили світ у перші три роки діяльності Товариства. Виокремлено друки, в яких відображено і виключно духовну тематику, і статті, в яких поєднано релігійний текст із світськими сюжетами.

Ключові слова: Товариства «Просвіта», просвітні видання на релігійно-церковну тематику

Товариство «Просвіта», незважаючи на декларований світський характер. у своїх друках неодноразово зверталося до релігійно-церковної тематики. Тому важливо з'ясувати передумови таких кроків, характер, види, зміст та особливості відповідних видань. До уваги візьмемо публікації, які побачили світ у 1869-1871 рр., що відповідає першим крокам діяльності та часу формування основ новоствореної організації.

Передумови, які спонукали просвітян вдаватися до друку духовних праць, зумовлювалися баченням сутності тодішнього суспільства, його потребами та завданнями інституції щодо його поступу. На основі цього було розроблено ідеологію, заманіфестовану на Установчих зборах Товариства, в якій, серед іншого, передбачалося видавати праці на церковно-релігійну тематику. Це було викладено у виступах головних промовців – Н. Вахнянина та А. Січинського. Міркування першого з них можна звести до кількох тез – вибір тематики майбутніх видань мав бути виваженим та враховувати інтелектуальні можливості народу і його інтереси, зіставляючи їх з потребою сприяння його «поступу». Відповідно, розуміючи, що народ цікавить релігійно-церковна тематика, необхідно було її подавати у поєднанні із сюжетами щодо важливих суспільних завдань, зокрема із національною історією. Також цей промовець виступав за формування естетичних смаків галичан, особливо у народному іконописі¹.

Другий доповідач, А. Січинський², по суті повторив міркування попередника. На його переконання, необхідно було друкувати, «з однієї сторони, річі релігійні, як: життя святих, важнючі і інтересовніші події з біблійної історії...; з другої сторони, повісти моральної заснови». Відповідно, «розбудивши... в нашому народі достаточну охоту до читання», можна буде перейти до інших,

практичніших видань. Тобто, така тематика мала б відіграти певну функцію поширення і утвердження Товариства у суспільстві та сприяти формування моральних засад у галичан і готувати їх до сприйняття прагматичної інформації, необхідної для суспільного розвитку.

Загалом ідеологічні засади визначали, що з допомогою друку книжок релігійної тематики можна буде привчити народ до читання шляхом подачі йому тих тем, які його цікавили, та поєднувати це із світською тематикою, яка мала б сприяти суспільному поступу галичан. Це повинно було мати вплив, зокрема, на моральність народу. Про матеріальний зиск від такого спрямування ці промовці нічого не говорили, очевидно, це не було важливим завданням. І також, як можна зрозуміти, такі кроки могли забезпечити «Просвіті» популярність у суспільстві та сприяти залученню до співпраці священиків. Це дає відповідь на питання – чому саме ця світська, далека від церкви та релігії організація, стала помітним популяризатором релігійно-церковних відомостей.

Загалом кажучи, ідеологічні норми стали базою, а реалії (інтерес народу, потреба залучати до співпраці священиків) поштовхом, одним із важливих чинників, які забезпечили друк «Просвітою» праць релігійно-церковної літератури. Відповідно, виголошені на Установчих зборах ідеологічні норми та підходи реалізовувалися у виданнях Товариства. Товариство щороку публікувало праці, що мали релігійно-церковне спрямування.

Першою публікацією на релігійну тематику був друк «Псалмів», поміщених у першому виданні Товариства, призначеному для просвіти народу, – альманасі «Зоря», упорядником якого був О. Партицький³. Це був друк двох «Псалмів»: I і V, підготованих П. Кулішем (під псевдонімом П. Ратай). Псалом I закликав до праведного життя, радив уникати нечестивих, «прихилитися до Бога», бо праведним Бог допомагає перемогти «нечестивих». Псалом V починався зверненням до Бога, який цурається «людей лукавих», і далі містив прохання про захист перед ворогами і закінчувався зверненням, за яким Бог «неповинних» спасає і «Благословенством окриває»⁴. Псалми написані гарною народною мовою, легко читаються.

Цього ж 1869 р. побачило світ і перше окреме видання на релігійно-церковну тематику, підготоване о. Селецьким, який, не маючи стосунку до «Просвіти», насмілювався видати свій твір у цьому новоствореному Товаристві, яке у тому часі піддавалося гострій критиці з боку частини старшого покоління громадсько-політичних діячів Галичини.

На 14 засіданні першого Віділу, що відбувалося 5 листопада 1869 р., заявлено, що о. К. Селецький, автор народного «Катехизиса», одобреного Архієпископом Йосипом Сембратовичем, «заявив готовість відступити весь наклад свого «Катехизиса» під корисними варунками на власність «Просвіти».

Виділ уповноважив Н. Вахнянина, К. Сушкевича і О. Партицького відвідати автора і провести детальні переговори про цю справу без звертання до Виділу⁵. Тобто, Провід надав вказаній групі необхідні повноваження для вирішення цієї справи. Так появилася на світ у 1869 р. «Катехизис для дітей греко-католицького обряду» із зазначенням, що виданий він Товариством «Просвіта» і коштом автора⁶.

Ця невелика книжечка розпочиналася першою частиною, до якої ввійшли: «Молитви щоденні» і «Десять Божих Заповідей». Далі «Катехизис загальний», до якого входили: «Шість правд...», «Святі тайни», «Пять частей покути», «П'ять заповідей церковних» та ін. – всього 22 складові частини. Після того автор помістив «Вступ» який налічував 11 питань-відповідей світоглядного характеру – «На що еси ти ту на землі?», «Що се є небо?» та ін.

Далі йшли три «Відділи». У першому з них п. н. «Правди, котрі кожен знати і в котрі вірити повинен», в трьох частинах, наведено спочатку розповіді про Бога, а згодом в останній третій, що складалася з трьох параграфів, у формі запитань-відповідей мовилося про Бога, Ангелів, перших людей. У четвертій частині у чотирьох параграфах йшла розповідь про Ісуса Христа. П'ята частина розповідала «Про Бога Суддю».

Другий відділ мав назву «Заповіді, котрі кожен сповняти повинен». Тут вміщені Божі і церковні заповіді та пояснення до них. У третьому відділі автор вмістив розповіді «Про Святі тайни», «Про молитву». Після того, у завершальній частині вміщено два «Додатки». Перший мав назву «Наука для дітей, приступаючи перший раз до сповіді» (5 параграфів у формі запитань-відповідей), а другий – «Приготовлення до сповіді святої» (розповідь).

Цей «Катехизис» був виданий мовою, наближеною до народної, етимологічним правописом, кирилицею, наближеною до гражданки. Очевидно, основна цінність цього видання полягала у саме цих підходах, що робили цей церковний твір прийнятнішим для простих людей тому, що його легко можна було читати. Одночасно це свідчило про модернізацію церковного життя, наближення окремих церковних атрибутів, до яких належав «Катехизис», до потреб простих людей. Також це означало підтримку курсу на впровадження народної мови в церковну літературу, отже і у церковну практику, що відповідало формуванню модерної нації на духовному рівні. Поряд з тим «Просвіта» ставала зрозумілою для народу, для якого звичною була саме церковна книга. Якщо врахувати, що це був перший рік діяльності, що позначився критикою недоброзичливців, зокрема і у полонофільстві, новоствореного Товариства, то такий підхід мав вагомое значення для утвердження у суспільстві разом із популяризованими через це виданнями християнських релігійно-церковних цінностей релігійності, ще

і позитивного образу «Просвіти», поширенні інформації про її існування та про її греко-католицьку, руську ідентичність. Очевидно, саме у цьому виданні було поєднано ці три аспекти, які мали формувати образ новоствореного Товариства – руське, греко-католицьке, народне.

Що цей «Катехізіс» мав успіх, свідчить інформація, яка прозвучала на 15 засіданні Проводу від 9 квітня 1870 р. Тоді заявлено, що рішенням Крайової Шкільної Ради цей «Катехізіс» «припоручається бібліотекам шкіл і вчителям релігії для легшого преподаваня тої науки»⁷. Тобто, він мав потрапити до шкільних бібліотек і, крім «виконання прямих функцій», ще й, як можна зрозуміти, популяризувати Товариство.

Наступного 1870 р. ця тематика була поміщена у трьох чергових виданнях «Зорі», у другому випуску якої (Книга 2) першою йшла публікація під назвою «Житє святого великомученика Панталімона»⁸. У ній спочатку охарактеризовано час, в якому жив цей святий. Зазначено, що триста років після Ісуса Христа, коли відбувалося гоніння на християн, народився «православний... Панталімон, Лікар Божий» у місті «Никомедії», що у тому часі належало до Туреччини. Далі короткий життєпис – вихований матір'ю у християнському дусі майбутній святий навчався у лікаря та мав наставництво від «божого чоловіка» Єрмолая, який знав про Божий умисел щодо Пантелеймона і укріплював у ньому релігійність, і що після того, як Пантелеймон за допомогою молитви порятував дитину, яку вкусила змія, увірував у Господа Ісуса Христа, звернувся до Єрмолая з проханням його охрестити.

Далі автор розповідав про діяння Пантелеймона, який зцілив сліпого за допомогою звертання до Господа, роздавав милостиню бідним, підтримував нужденних. У заключній частині вміщено розповідь про переслідування святого іншими лікарями і поганськими жерцями, які намовили імператора Максима, ненависника християн, щоб той покарав Пантелеймона. Далі, після описів різних чудес, які були пов'язані із цим святим, автор розповів про його страту, яка супроводжувалася дивними явищами. На завершення зазначено, що пам'ять святого Пантелеймона церква святкує 27 липня, що до нього за допомогою звертаються хворі, перш за все хворі на очі, і цей святий їм допомагає. Це був звичний релігійний текст, який знайомив читача зі святим. Важливо, що цей матеріал був написаний наближеною до народної мовою.

У наступному, третьому випуску «Зорі», перша стаття під назвою «Церков»⁹ характеризувала значення і роль церкви в житті людини. Церква, твердить автор, перше, що впадає у вічі при в'їзді в село, це місце для всіх живих і де колись бували і їхні предки. Церква це місце для всіх – і для своїх, і для чужих, де моляться і за себе, і за ворогів. Далі заклик: не лінуватися вчащати

до церкви, бо «на наших цервах спочила благодать Божа». Вона рятувала наших предків від ворогів, від упадку і від загибелі. Очевидно, основна ідея цієї статті закладена в останніх реченнях: «нехай же всякий русин за ворога має того, що поцуравсь своєї церкви, і поза церквою шукає іншого Бога. Такий негідник не варт того, щоб руська земля його кости носила і дальше прокормлювала».

Церква тут подана головно і як релігійна структура, і як національно-духовна опора русинів. Бо саме церква супроводжує людину протягом всього життя, і так само, як і предків. Це є місце, де бувають різні покоління. Також саме Церква, на яку спадає благодать Божа, подана як морально-національна субстанція, яка берегла русинів від ворогів, від занепаду, тому і в новішому часі також може зберегти народ перед ворогом і їй як своїй, родовій інституції, треба зберігати вірність, не відступатися від неї. Очевидно, це був церковний вираз патріотизму, моральний заклик, спрямований проти, як можна припустити, перш за все полонофілства, а, можливо, і не тільки. Це перша спроба поєднати церковний фактор із суспільно-політичним – патріотичним.

Наступна стаття того ж самого автора, в якій йшла розповідь про Теодозія Печерського¹⁰, також мала політичний підтекст, який поєднано із церковною історією. На початку наголошено на руському походженні святого, тому вказано, що «він був із роду нашого, русин по батькові та матері, і говорив та молився до Бога такою ж мовою, що і ми донині молимося». І що жив цей святий сімсот років тому «у славнім руським місті... Києві», де знаходиться «лавра Печерська», «святе богоугодне місце», в якому в печерах жили «святі люди нашого краю». Серед них був і святий Теодозій. Далі подано коротку біографію цієї духовної постаті. Народився у Василькові, недалеко від Києва. При хрещенні дано ім'я Теодозій, що означало «Богдан», або «Богом даний». З дитинства він любив церковні книги, мріяв відвідати святі місця і навіть одного разу пристав без відома батьків до прочан, що направлялися у Єрусалим. Мати змушена була його повернути додому та покарала – «казала в залізі заковати». Теодозія приваблювала з дитинства молитва, служба в церкві, піст, а не забавки, чи розкішне життя, яке провадили його заможні родичі. Згодом Теодозій вирішив піти до монастиря, що і зробив без відома матері, знаючи, що вона буде проти такого кроку. Мати довідалася від подорожніх, що її син у Києво-Печерським монастирі, лише через чотири роки. Вмовляння сина повернутися додому не мали успіху, більше того, за порадою сина вона сама постриглася у монахині у жіночому монастирі святого Миколая.

Далі автор подав діяльність цього святого, які вказували на його особливість. Тому зазначено, що «слава святого Теодозія розійшлася ... по всій руській землі». Його слухали всі, навіть князь київський Ізяслав запрошував до себе.

Також, розповідаючи про боротьбу монаха Теодозія з пияцтвом, автор вказав на заможне життя тогочасної княжої Русі. Він писав, що «за панування руських князів добре мались наші предки. Золото, срібло – все те знаходилося так у вельмож, як і у простого чоловіка». Тому в народі поширилося п'янство і розпуста, проти чого і боровся святий Теодозій. Серед іншого зазначено, що «при забавах та празниках позволяв тільки три чарки випивати: одну во славу Ісуса Христа, другу во славу Богоматері, третю на многії літа князеви».

Тут, як бачимо, церковний текст поєднано із суспільно-політичною інформацією, бо легко можна простежити у цих твердженнях пропаганду і соборності, і державності, і антиалкогольного руху. Бо «своя» церква пов'язана із своєю державною, князівською владою, життя русинів при якій було заможним. Також наведені заклики святого до помірності в їжі мали вберегти людей від багатьох хвороб. Виступав проти лінивства, «приказував співати в церкві, читати добрі книжки, шанувати руські звичаї, слухати старших... потішати журливих». Це сприяло формуванню моралі, раціональності в побуті, вдосконаленні.

Далі автор навів приклади подвижницького життя монаха, який ревно молився, постив, носив простий одяг. Для бідних, хворих, нужденних, недалеко від монастиря побудував він дім і церкву та призначив для них десяту частину від всіх доходів монастиря. Дбав і про ув'язнених, яким щосуботи посилав «повний віз хлібів із монастиря». Святий направляв на чесний шлях злодіїв, допоміг вдовиці домогтися справедливого присуду в суді, не цурався простої роботи, допомагав монастирським слугам. За добрі справи Церква прийняла цього ченця до сонму святих і величає його два рази в рік – 3 травня і 14 серпня. Тобто, показано соціальну спрямованість діянь святого, його опіку духовну і матеріальну над простим народом.

Третя публікація, що стосувалася нашої тематики, був вірш Данила Млаки (Ісидора Воробкевича) «Величайте Бога!»¹¹. Це поетичне звернення-заклик до дітей величати Бога. Основна ідея відображена в останній строфі:

*«Руські діти, красні цвіти,
Тіштесь, співайте
І у руських красних піснях
Бога величайте».*

У четвертому виданні «Зорі», підготованій О. Партицьким, яка вийшла того ж 1870 р., знаходимо «Жіте святого Отця Николая Чудотворця»¹². У першому абзаці наголошено, що на Русі св. Миколай дуже шанований, що до нього моляться всі русини і малі, і дорослі. Очевидно, що в такий спосіб автор прагнув утверджувати терміни національної ідентифікації та руської крайової свідомос-

ті, бо у цьому невеликому абзаці слово русини, Русь та похідні від них вжито 4 рази. А також наблизити цього святого до русинів, «русифікувати». Далі подано біографію. Сказано, що народився цей святий триста років після Ісуса Христа у м. Патарі в Лівійському краю, що належав у тому часі Туреччині, у заможній християнській родині. Після успішного закінчення школи став священиком. Відзначено його побожність та милосердя. А прославився цей ієрей ще й тим, що допомагав бідним і нужденним, тратячи на це власний маєток. Не раз, як зазначив автор, бачили люди як св. Миколай «підходив до тих домів, де бідні мешкали і... підкидав гроші на підрахунок».

Коли цей священик роздав весь свій маєток, вирішив відвідати святі місця, тому відправився в подорож морем до Єрусалиму, під час якої проявив два чуда – втишив бурю на морі, яка загрожувала потопити корабель, і оживив корабельного слугу, який впав із висоти і вбився. Прибувши до Олександрії, став зцілювати хворих. Далі св. Миколай відвідав Єрусалим, де здійснилося ще одне диво – двері храму Святого Воскресіння, які були закриті на ключ, самі відчинилися, коли до них наблизився цей прочанин.

Після повернення з Єрусалиму святий подався в монастир. Однак Господь Бог наказав йому залишити обитель і вернутися до людей, щоб «прославляти ім'я» Боже між ними. Святий прибув до м. Міри, що було головним містом Лікійського краю. В тому часі в цьому місті помер владика і одному єпископові «Всемогутній Бог заявив волю свою», щоб обрати на нового архієпископа Миколая, який мав прибути до міста. Так і сталося. На цій високій посаді св. Миколай поведився гідно, допомагав людям, так що громада християн примножувалася.

В тому часі над «краєм Лікійським» правили «два царі-поганці», які вдавалися до переслідування християн – карали їх смертю, ув'язнювали. До темниці потрапив і владика. Однак «розгніваний Бог дав християнам нового царя, котрий був добрим християнином», який нищив поганські храми і підтримував християн. Випущений із в'язниці, св. Миколай знову зайняв свою церковну посаду.

Далі автор розповів про діяння святого. Він порятував місто Мір від голоду, заступався за несправедливо засуджених двох міщан, яких прирік на смерть міський староста. Св. Миколай своїм авторитетом звільнив їх і пригрозив нечесному старості звернутися до царя у Царгород, який любив справедливість. Староста розкався і просив «о помилування». Іншим благочинним вчинком був порятунок кількох царських воевод, на яких наговорив царгородський староста. Посаджені до в'язниці, не маючи змоги себе оправдати, звернулися молитвою до Бога, щоб порятував їх за допомогою св. Миколая, як свого часу той порятував міщан «мирійських». Так і

сталося. Вночі перед стратою з'явився уві сні цісареві св. Миколай і наказав звільнити трьох невинних воєвод. Цісар виконав волю і, прикликавши до себе звільнених, наказав їм піти до св. Миколая і подякувати йому за порятунок та передати дари від нього – позолочене «Євангеліє», золоту, оздоблену дорогоцінними каменями кадильницю і два золоті підсвічники «с просьбою, щоби святий Миколай не забував за него у молитвах церковних». Після того слава про св. Миколая рознеслася по всіх околицях і до нього зверталися люди з багатьох країв.

В наступній розповіді йшлося про інше диво, здійснене святим – він порятував людей у морі під час бурі, які звернулися до нього з молитвою. Церква за ті та інші чудеса, які здійснював св. Миколай, зачислила його до сонму святих.

У цій статті вперше подано образ святого, і ним був св. Миколай. Це був звичайний церковний текст, який мав моральне значення.

У 1871 р. ця тематика надалі була наявною у наступному, 5 виданні «Зорі» у матеріалі п.н. «Об сім, як мурувалась лаврівська дзвіниця: Казка»¹³. У ній йшлося про те, як «Лаврівську» дзвіницю мурували 12 братів. Спочатку побудували «величезну печерську церкву тай монастир, на послідок... загадали поставити високу... дзвіницю». Далі розповідь про чудо, яке діялося під час будови. Ця справа сподобалася Господу, тому те, що вимуровували за день, вночі входило у землю. Так що риштування не було потрібно. Мурували довго, доти, доки не приснилася одному із мулярів Богородиця, яка наказала завершити будову й накрити верх «чистим золотом, а по середині поставте хрест, теж із самого золота». Коли робота була завершена, «дзвіниця, як стій вийшла уся із землі...». На другу ніч знову приснилася братам Пречиста Діва, яка запитала, чого вони хочуть за цю роботу. «Одинадцять братів не просили нічого, тільки щоб поховано їх в печерах, що викопали св. Антоній та Теодозій. Тільки дванадцятий забажав богацтва, щоби пожити еще на світі. Збулося кожному по волі. Одинадцять братів сеї ночі поснули сном вічним, а наймолодший забрав богацтва, тай пішов з ним у світ». Але він не відчував радості ні від споглядання природи, ні від людей. «Гроші, що узяв... наймолодший брат... важким каменем заважили йому на грудь». І не міг позбутися грошей – все, що потратив, до нього поверталось: «сипле мамону геть від себе, та... що видасть одної днини, те другої опять подибує в кармані». Тоді затужив він за Печерською Лаврою, «... вернувся у монастир, поклав гроші перед іконою Пречистої Діви, звідки узяв їх... і аж тепер їх позбувся», і тоді йому стало на душі легше і повернувся він до братів.

Очевидно, мораль – перевага духовного над матеріальним – служити Богу, а не мамоні. Також у центрі, як можна зрозуміти, Києво-Печерська Лавра, святиня руської землі, про що вказано у попередніх матеріалах. Відповідно,

це і церковна мораль, і у ненав'язливій, дещо скритій формі історія руської церкви (бо дзвіниця, як і сам монастир, існували насправді), і ідея соборності (бо викладено як власну історію).

Цього ж року побачили світ дві читанки, призначені для тодішнього шкільництва. «Руска читанка для низших клас середних шкіл. Частина I»¹⁴, у якій, в кількох розділах вміщено 13 матеріалів, що мали стосунок до духовної тематики.

У першій з них йшлося про історію руської княгині Ольги¹⁵. Лише у перших рядках наголошено, що «пам'ять св. Ольги дорога нам для того, що Ольга була первою, рускою княгиною, котра приняла Християнську віру». Далі розповідав автор про знайомство Ольги із князем Ігорем, одруження, долю Ігоря, помсту древлянам та самостійне правління княгині. Тут наголошено на проведенні нею державної реформи та передачу правління синові Святославу. Далі звернено увагу на її хрещення. У цій частині автор спочатку дав коротку розповідь про язичництво, яке панувало в тому часі на Русі, а потім про перших князів-християн Аскольда та Діра, про церкву св. Іллі, яка ще у дохристиянські часи була у Києві. Далі подорож княгині до Царгороду, хрещення. Звернуто увагу, що у Києві княгиня-християнка побудувала церкву св. Миколая.

Логічним продовженням була наступна стаття про «Хрещення Володимира Великого і Київлян»¹⁶. У цій невеликій публікації, після короткого політичного вступу основна увага зосереджена на Хрещенні Руси. Розповідь автор розпочав вказівкою, за якою син Святослава і внук Ольги розпочав князювання у 980 р., коли ще «ледве не весь нарід в поганстві зіставав». Далі, що 981 р. він здійснив завоювання «Червєнських Городів». Це була важлива інформація для галичан.

Після того наведено відому історію про вибір князем релігії. З цього приводу зазначено, що слава про князя так поширилася, що багато правителів прагнули «приклонити» князя до своєї віри. Прислалали до Києва своїх гінців і магометани, і католики, і юдеї та греки. За порадою бояр князь вислав 10 «мужів учених» у різні краї, щоб ті познайомилися із різними «обрядами» і лише після того князь мав прийняти зважене рішення. На цих мужів у Візантії звернув увагу кесар Василій Багрянородний, який, розуміючи, що для цієї депутації важливими будуть враження не від «науки», а від пишності обряду, тому і наказав завести їх на Службу Божу до найвеличнішого храму в Царгороді до церкви святої Софії, яку відправляв на той час сам патріарх. «Величність і багатство храму», спів вразили делегацію, про що вони і розповіли князеві після повернення на батьківщину. Це вплинуло на рішення Володимира – яку релігію запозичити. Далі розповідь про похід 988 «на Грецію», здобуття Херсонесу, який завершився хрещенням і одруженням князя. При

тім наголошено, що Русь була для Візантії «сильним сусідом», з правителем якої імператори хотіли породичатися.

В наступній частині наведено розповідь про хрещення Володимиром Русі. Автор підкреслив, що народ «пересвічений, що нова віра є правдива і свята», бо князь і бояри стали християнами, рушив на берег Дніпра, де і відбулося хрещення народу. У подячній молитві князь дякував Господу і просив «утвердити їх у вірі православної». Народ, за прикладом князя, будував церкви, як і сам Володимир, спорудив церкву на місці, де колись стояв Перун.

Загалом ці дві публікації стосувалися історії запровадження християнства на Русі, яка поєднана з історією руської держави. В них описано історію хрещення Русі, лаконічний життєпис перших князів-християн, їх церковні діяння.

Наступна стаття присвячена святому Антонію Печерському, а замість автора вказано: «за Торонським»¹⁷. Народився, як зазначено на початку публікації, у «містечку Любечі на Україні» і при хрещенні отримав ім'я Антипи. Будучи побожним з дитинства, прагнучи стати ченцем, він відвідав Афон, де зберігалося «правдиве чернече життя». Там в одному з монастирів постригся в ченці, отримавши ім'я Антоній. Вів Антоній життя «пустинне», відзначався щирою побожністю, очевидно, тому настоятель монастиря сказав монахові повернутися на Русь.

Після повернення до Києва цей чернець на Дніпрових кручах знайшов печеру, вириту для молитви Іларіоном, який був священником у с. Берестові, та оселився в ній. Слава про ченця поширилася по краю і стали до нього сходитися люди, у т. ч. й бояри, просячи, щоб він взяв їх у монахи. Через три роки, у 1054 р. було вже з ним 12 братів-ченців, які копали собі печери-келії. Так виник Києво-Печерський монастир. Антоній поставив ігуменом Варлаама, який побудував церкву Пресвятої Богородиці. Коли кількість монахів збільшилася, на прохання Антонія князь Ізяслав подарував монастиреві «цілу гору». Це поклато початок великому монастиреві. Сказано, що «молитви его ізціляли недужих» і що до нього звертався і князь. Помер святий Антоній у 1073 р. на 90 році життя. Церква вшановує його 10 липня.

Це звичайна розповідь про святого, русина за походженням. Однак, інформація про його етнічне походження, контакти із князем Ізяславом та вагома підтримка останнім монахів мали подати читачеві інформацію про тодішні часи, де і церква, і держава в особі монарха були свої, де церква, у цьому випадку монастир, підтримували державу в особі князя Ізяслава, і навпаки, держава підтримувала церкву (князь звертався за допомогою і порадою, і дарував монастиреві землю). Очевидно, що у цій статті вперше у церковно-релігійних виданнях Товариства вжито термін Україна. Загалом, це історія руської церкви, поєднана із прагненнями формувати етно-церковні ідентичності та державниць-

ке сприйняття своєї історії княжої доби у соборницькому варіанті. Одночасно це і впровадження нового терміна державницького ідентичності – Україна.

Закінчувався цей розділ статтею п. н. ”Жите Іоанна Снігурського”¹⁸. На початку подано коротку біографію владика. Народився 18 травня 1784 р. на Самбірщині у родині священика. Далі освіта – німецька школа та гімназія у Самборі . Попри те, що у 16 років осиротів, завдяки частково допомозі від родини, частково працюючи домашнім вчителем, зміг закінчити 1800 р. гімназію і був «нагородою увінчаний». Далі філософський факультет Львівського університету, після закінчення якого у 1803 р. подався на «Богослів'я» спочатку у Львові, а потім 3 роки навчання у віденському Конвікті.

Далі праця. Після висвячення став «духовним сотрудником» у Відні при церкві святої Варвари де, з часом, здобув ступінь «доктора богослов'я». Під час воєнних дій 1808, 1813-1814 рр. опікувався шпиталями у Відні та матеріально допомагав матері. З 1817 р. у Перемишлі почесний крилошанин, а з 1818 – цісар Франц I іменував його Владикою Перемильським, Самбірським і Сяноцьким». В наступній частині подано характеристику його як особистості – був веселою вдачею, доступним для людей, любив пісні, відзначався скромністю, доброзичливістю, добре ставився до підданих, був милосердним для вбогих і нужденних, заснував «комісію» для підтримки вдів та сиріт по священиках, заснував стипендію для 15 бідних учнів та Дяко-вчительський інститут і придбав для його утримання село Новосільці коло Перемишля.

Владика вирізнявся побожністю, допомагав церквам, дбав за поліпшення долі священиків, любив науку і мистецтво, зібрав велику бібліотеку, особливо цікавився книгами, які стосувалися руського народу, збирав монети, підтримував вчених, для просвіти народу купив друкарню. Відзначено його дійовий патріотизм, підтримував русинів : «як сам був русином душею і серцем, так і о руску народність як найбільше дбав». Підтримував руських письменників, він і його «служба» розмовляли «по-руськи», надавав допомогу рідним (матері, своякам). Милосердний – добре поводився зі слугами. Упокоївся владика після недовгої хвороби 24 вересня 1847 р.

Загалом, цю вагому в руському церковному і громадсько-політичному житті особистість представлено багатопланово, поступово виділяючи окремі його позитивні сторони. Спочатку викладено коротку біографію, або шляхи становлення особистості, де виділено важливі і позитивні якості учня, сина, студента, семінариста, духівника. Далі подано його діяльність де, поряд із атрибутивною інформацією про службову кар'єру та відповідні фахові дії, вказано, що це був добрий душпастир, а згодом і визначний церковний та громадський діяч. Відзначено його патріотизм (і словом і ділом), високі моральні якості, жертвовність, дійовість, милосердність.

У цих двох матеріалах йшлося про заснування Києво-Печерського монастиря святим Антонієм та про галицького єпископа Іоана Снігурського. Обидва русини походженням. Перший став засновником визначного монастиря у Києві, другий відзначився патріотизмом, подвижництвом в шкільництві та науці та благочинністю в Галичині. Читач, очевидно, мав через цих двох церковних діячів сприймати церковну спадковість на Русі, незважаючи на певні відмінності.

У розділі «Статі дидактичні» знаходимо 4 матеріали морального характеру, заснованих на релігійній основі. Тобто автори, використовуючи певні релігійні засади, пропагували моральні чесноти. Перша з них авторства Г. Квіткі-Основяненка п. н. «Бог всевидющій»¹⁹, де наголошено, що провини, незалежно від того, чи їх хто бачив, чи ні, все одно доведеться спокутувати і надія на те, що все минеться – марна. Бо «єсть над нами Судія наш» і «Він не потерпить, щоб яке зле діло так і минулося». Мораль – не гріши. Друга публікація того ж самого автора п. н. «О марності сего світа»²⁰ розповідала, що життя короткотривале, тому не варто занадто прив'язуватися до чогось, чи то людей, чи речей, а втративши, тяжко не горювати, бо все те від Бога, дякуй Богу за те, що ще живий і що маєш. Мораль — не варто горювати і накликати на себе неприємності – все у волі Господа.

Далі опубліковано три «Псалми Русланові» М. Шашкевича²¹. У першій ідея – від тебе можуть відректися всі, і рідні і близькі, але журитися з того не треба, бо Бог ніколи тебе не залишить: «Бог з тобою». Другий «Псалом» – це осудження гордині людської, її марноту і темінь. Спочатку наголошено, що Бог це Все у цьому світі і його мудрість та воля є безмежними, і людська мудрість у порівнянні із Божою як «капля перед морем», і коли людина гордиться, то вона тим заперечує себе, тоді вона є «мара», а її «ім'я вітер на степах України». Ідея – віра в Бога і заперечення гордині людської. Третій «Псалом» стосувався непохитності віри і любові, бо і смуток пройде, і на місце смутку прийде радість, бо лунає над тобою милість Божа, бо надія із серця твого не утекла – бо хто яко Бог». Мораль – віра і любов – підстава для милості Божої.

Остання публікація цього розділу мала назву «С приповідок Соломонових», які підготував Гусарин²². Їх 8 і основна ідея, як виглядає, відображена у першій сентенції: «Страх перед Господом – се початок премудрости». У інших наголошено, що не надійся на свій розум, а надійся на Бога, обходь зло, Бог любить праведних, милосердних, треба бути працелюбним, і засуджено лінивство, пияцтво, скромність, треба тягнутися до мудрості, чесності.

У другій частині п. н. «Поезія» у другому її розділі «Б) Поезія лірична» наведено «Псалми Давидові» П. Ратая (П. Куліша). Це Псалми I, V, XV, XXIV, ХСІІІ – всього 5 Псалмів. Перші два вже були опубліковані у першій «Зорі»,

про що сказано на початку цієї статті. У XV йшлося про добродійність – любов до людей, у XXIV та ХСІІІ Псалмах – ода Богові, возвеличення Володаря всього світу.

У наступній Читанці, яка вийшла того ж 1871 р.²³, знаходимо 6 матеріалів, що мали прямий чи опосередкований стосунок до нашої проблематики. Перш за все зазначимо, що у цьому збірнику у Відділі другому п. н. «Народні вірування, легенди, перекази, байки, пословиці і загадки» вміщено кілька публікацій про народні вірування у духів, про сили чи прояви природні тощо. Першою ж публікацією, що мала стосунок до християнської церковної теми, була стаття І.Терлецького п. н. «Катакомби римські»²⁴. У ній пояснено, що таке катакомби, їх розташування під цим «вічний містом», їх виникнення тощо. Далі автор розповідав про використання цих підземель першими християнами та про зберігання у них святих мощей. Наведено окремі описи, пояснення. Зокрема поінформовано, що у цих катакомбах «похоронені були тіла: 14 пап потерпівши смерть мученическу, і около 170 000 мучеників». Ця публікація пізнавального характеру стосувалася історії Християнської церкви й давала читачеві уявлення про перших християн у Римі, умови їх існування і сповідання віри Христової та вказувала на місце можливого паломництва, оскільки там знаходилося велике число святих мощів. Також це певним чином давало й загальну історичну інформацію про стародавній Рим і про окремі його сторінки.

Друга стаття мала назву «Гріб Господній у Єрусалимі»²⁵. Спочатку вказано, що її автор Данило Полонник – «руській подорожник з 12 віку». Далі йшла розповідь від першої особи, в якій автор розказував, як він «у великодну п'ятницю поставив лампадку на цьому святому місці "від цілої рускої землі, і за всіх князів наших, і за всіх Хрестіян рускої землі». Тобто, наголошено, що він русин і що діяв в ім'я рускої землі й русинів. Далі цей пілігрим розповів про Службу Божу у «велику суботу», на якій були присутні у великій кількості християни з різних країв, що зібралися «перед церквою св. Воскресення Христова». Далі про ритуал запалення єпископом свічки, що цей «світ святий не є як огонь звичайний; він світиться чудно-красно, а племінь его червона». Відтак полонники-русини заночували у монастирі св. Сави. На третій день Данило попрохав ключника відчинити йому двері, щоб забрати свою лампадку. Коли двері відчинилися, як оповідав полонник, то лампа, наповнена олією, ще світилася. На завершення сказано, що він списав імена всіх руських князів і дав цей список у лавру св. Сави «так що і нині поминаються вони враз з жонами і дітьми під час ектеній». Крім церковної історії про те, як відбувалися колись Служба Божа у Великодну суботу неодноразово згадано про руських князів і полонників і добре до них ставлення місцевої світської та церковної влади.

Це чергова публікація церковного характеру, яка розповідала про найвизначніше для християн святе місце, в якому подано у природній, ненав'язливій формі й історико-політичний аспект – руську князівську владу, в особі князів та бояр, які були тої самої віри, що і народ.

Наступна третя публікація стосувалася св. Кирила і Methodія, авторства І. Шараневича²⁶. Спочатку автор виклав походження обох святих. Поінформовано, що вони сини Солунського патриція Льва, які прославилися «між царгородськими ученими із-за своєї глибокої науки і побожного життя». Кирил, званий змолоду Константином, був начитаний, знав багато мов: грецьку, латинську, слов'янську і хозарську. Будучи приятелем царгородського патриарха Фотія, «знаного з роз'єдинення церквей, всхідної від западної», Кирило виступав проти того роз'єднання. На бажання хозар мати християнських вчителів з Царгороду відправлено до них Кирила, який, проводячи місіюну роботу серед хозар-мусульман... і хозар-юдеїв, звільнив християн-в'язнів, які у них були, і вивіз звідти «кості св. Климента, першого єпископа римського», який помер у Тавридським Херсонесі бл. 102 р. Старший його брат Methodій, «монах на Олімпійській горі і маляр», діставшись бл. 860 р. до двору болгарського царя Бориса, навернув його у християнство. Ця вість, що ці «два народи, християнству і європейській просвіті до сих пір найнебезпечніші,... на вернулися до християнства, принесли славу братам». Але «для слов'ян важнішою була та заслуга, що Кирил святе письмо і церковні книги почав перекладати на славянський язык».

Брати проповідували християнство і у Моравському князівстві, куди прибули на запрошення князя Ростислава. Бо хоч морави і прийняли хрещення від німців, однак через брак «науки в ріднім язиці» християнство не вкорінилося у душі князя. Саме у Моравії й завершився переклад ними Святого Письма і церковних книг. Вони також сприяли поширенню християнства і у слов'ян Панонії, за панування князя Коцела. Далі описано складні обставини подальшого їхнього життя.

Коли на них поскаржилися баварські владика цесареві й папі Николаю, то папа, знаючи про справи братів і маючи заступництво з боку князя моравського, не хотів їх судити. Він покликав їх до Риму. Після 4,5 року благовіщання у Моравії брати, взявши у подарунок папі й римлянам мощі св. Климента, відправилися до Риму. Їх зустрічав папа Андріян (папа Николай помер у 867 р.) У Римі вони пробули до 869 р. Папа «Адріан пересвідчився у їх правовірності і похвалив заведений ними обряд божих служб».

Кирило, захворівши, прийняв монаший чин, на 50-й день після вступлення у монастир 14 лютого 869 р. на 42 році життя помер. Похований у Римі в храмі св. Климента. Папа Адріан відправив Methodія до трьох князів Ростислава,

Святополка і Коцела з буллою, в якій сказано, що «край тих князів під заряд римського престолу безпосередньо приналежить».

Методій залишився у Коцела, який домігся з допомогою Методія, щоб панонське владництво, як і давніше, було приєднано до римського патріархату.

В тому часі, коли єпископом Панонії і Моравії став Методій, у Моравії престол посів племінник Ростислава Святополк, який не захистив Методія перед німецькими владиками, які арештували його і тримали у в'язниці півтора роки, аж поки папа Іван VIII не вступився за нього. Згодом Святополк розірвав стосунки із німцями і випросив у папи Івана VIII «возвишеня Методія на архивладичу гідність». І Святополк став «найрєвнїшим охоронителем нової знаменитої митрополії...».

З іменами Святополка і Методія пов'язана знаменна для чехів подія "хрещення Берживоя і Людмили, а с тим самим враз і наконецна побїда християнства над поганством в чехах (около р. 874)". «За Борживоя обїч словянської літургїї введена була і латинська, котра борзо сталася пануючою».

Методій мав складні стосунки з римо-католицьким духовенством, яке його обмовляло перед папою. Папа його викликав до Риму у 880 р. і після зясування обставин «підтвердив його в архієпископській гідності і підчинив его духовній власті все слов'янське і латинське духовенство в панстві Святополка». Методій помер 6 грудня, похований у храмі св. Марії у Велеграді.

Загалом, інформативна стаття давала досить загальне уявлення про св. братів солунських і про їхній життєпис. Однак факт творення ними слов'янської азбуки поданий побїжно, як і факт дозволу, даний Папою на використання слов'янської мови у церковному Богослужінні.

Четвертою публікацією, яка стосувалася історії церкви, була невеличка замітка Н.Н. Устияновича п. н. «Нестор»²⁷. На початку вказано, що вісімсот років тому жив у Києві розумний і побожний монах Нестор, який постригся в ченці у Києво-Печерському монастирі ще з молодю. Цей монах любив, як стверджував автор, прислухатися до розповіді людей, зокрема і прочан «про все то, що перше на Русі діялось». Згодом вирішив все, що почув записати. Тим було покладено початок «руській літописі».

З часом цей літопис переписували, він переходив з рук у руки, а деякі монахи додавали до неї щось своє. Іноді у ці доповнення «вкрадалися» і помилки. Завдяки цьому літопису ми сьогодні знаємо, що діялося в давніх часах на Русі.

Далі сказано, що Нестор, який жив довго, писав також і «Житія Святих», а його моці зберігаються «в одній Києвопечерській печері». На завершення зауважено, що Нестор був настільки скромним, що навіть на довголітній праці, тобто літопису «свого імени не лишив». Він писав для нащадків, щоб зберегти «пам'ять нашої бувальщини».

Цей історичний ескіз мав інформаційний характер і поєднував в собі історичний підхід та церковний, метою якого було популяризувати ім'я та труди першого руського літописця. Одночасно це й була популяризація ідеї соборності та формування руської ідентичності та цивілізаційної зрілості Русі, яка вже в давнину мала свою історію та літописну оповідь її.

У другій частині «Поезії» знаходимо два твори, які мали релігійно-церковне значення. Це «Коляда» Луки Данкевича²⁸ та відомий вірш Т. Шевченка «На Голготі»²⁹.

У цілому друк праць з релігійно-церковної тематики відповідав ідеології «Просвіти», яка базувалася на кількох основних міркуваннях-постулатах. Це необхідність виважено подавати суспільству необхідну для його поступу інформацію. Тому варто друкувати те, що народ цікавить. Оскільки галичани, на переконання просвітян, цікавилися релігійно-церковною тематикою, зокрема біблійними історіями, то планувалося саме такі видання публікувати для народу. Далі, це планували використовувати і для того, щоб привчити народ до читання, і для того, щоб, поєднуючи духовну тематику із світською, перш за все історичною, можна було подавати ту інформацію, яка була необхідною для суспільного поступу. Відповідно, такий підхід сприяв формуванню позитивного іміджу Товариства, а також це могло мати певне значення і для залучення до співпраці священників. Звідси і пояснення причин звернення уваги новоствореного Товариства саме до таких друків.

Тому закономірно, що вже у 1869 р. Товариство опублікувало два твори у першому виданні, призначеному для просвіти народу альманасі «Зоря», а також видала окремим друком «Катехісис для дітей...» о. К. Селецького. Всього три публікації. Увага до цієї тематики збереглася і в наступних роках.

В 1870 р. «Просвіта» опублікувала праці з церковно-релігійної тематики в чергових випусках «Зорі». У другій книзі цього альманаху вміщено одну статтю, в третій знаходимо три матеріали, у четвертому випуску «Зорі» – одна відповідна публікація. Тобто, цього другого року діяльності всі 5 публікацій на духовну тематику були вміщені у трьох виданнях альманаху «Зоря».

У 1871 р. «Просвіта» вмістила у п'ятому виданні «Зорі» одну статтю, а в «Рускій читанці для нижших кляс середніх шкіл. Частина І» аж 13 матеріалів. У наступній, другій частині цієї Читанки вміщено 6 публікацій духовного спрямування. Відповідно, цього року вийшло найбільше – 20 матеріалів у трьох альманахах. Загалом, протягом цих трьох років Товариство видало 28 публікацій цієї тематики, з яких 27 вміщені у альманахах та одне окреме видання – «Катехісис...».

У всіх цих друках знаходимо і виключно духовну тематику, і статті, в яких поєднано релігійний текст із світськими сюжетами. Таке співвідношення по роках мало наступний вигляд.

Всі перші три друки, що вийшли у 1869 р., мали виключно духовне спрямування. Із виданих у 1870 р. 5 публікацій лише одна стаття мала виїмково релігійно-церковне спрямування без будь-яких доповнень іншого характеру, а 4 поєднували в собі ще й світську тематику. В 1871 р. публікацій на вказану тематику було найбільше. І це за рахунок двох видань «Читанки...» для середніх шкіл. Матеріали, в яких поєднано і духовну, і світську тематику, було 8. Всі інші були релігійно-церковного характеру.

За проаналізованих три роки ця інституція видала 28 матеріалів, в яких була наявною духовна тематика. 16 з них мали виключно релігійно-церковне спрямування, а 12 друків поєднували ще й світський елемент. При тому необхідно враховувати, що перший тип видань значним чином складався із невеликих віршованих творів, коли другий тип видань представлений статтями різного обсягу. У першому з них викладено історію християнської церкви, життєписи святих, віршовані твори, в яких пропаговано відданість Богові, вірність церкві та християнську мораль. В інших виданнях, в яких поєднано духовну тематику із світськими сюжетами, популяризовано, іноді у латентній формі, ідеї руської державності, руської церкви, етнополітично-церковної соборності. Також у таких виданнях представлена історія християнської церкви на Русі, головню, в епоху її зародження та формування. Також, що впадає у вічі, найбільше уваги присвячено Києво-Печерській лаврі, яка подана як твердиня руської церкви, в якій поєднувалося і церковне руське життя, і світське.

Наведений матеріал дозволяє з'ясувати, що саме такі видання давали суспільству. Перш за все це був вагомий крок щодо модернізації релігійно-церковного життя, оскільки всі ці видання були опубліковані народною мовою, що характеризувало саме ці процеси. Відповідно, вони були доступними і, головню, зрозумілими для простих людей, що сприяло поширенню християнської моралі. Також, важливим був той факт, що ці видання призначалися і для дорослих, і для дітей. Тобто, були орієнтовані на основні, суспільно-активні вікові категорії.

Поряд з тим важливо відзначити, що другий тип видань сприяв формуванню модерної нації. Завдяки цим друкам пропагувався термін національної ідентичності, щоправда, головню, русинської. Однак вже в цьому часі здійснено спробу вживати і новий термін означення для нашої країни – Україна, що означало впровадження, а, відповідно, і заміну нової назви Русі. Також найбільше уваги звернено на формування позитивного іміджу руської держави княжої доби, яка подана як своя. Бо, як твердять автори у низці статей, життя було зможним для всіх соціальних груп тодішнього руського суспільства, тоді у пошані була і руська церква, і її представники, і ця пошана до русинів мала

і міжнародний вимір. У той же час, важливим фактором була пропаганда ідеї соборності і етнічної, і політичної, і церковної.

Разом з тим ці видання були вдалим засобом популяризації історії християнської церкви і у світовому вимірі, і у національному. Одночасно це був і засіб поширення, поряд із церковною, і національної політичної історії, щоправда, на рівні княжої доби. У цьому контексті пропаговано ідею, яку можна сприймати як агітацію вірності українській церкві, як національній інституції, яка визначена як духовна опора народу.

Водночас такі видання могли бути важливим засобом для формування позитивного іміджу для новоствореного Товариства і сприяння його просвітніх зусиль. Це було важливим, перш за все, із огляду на спротив, а звідси і критику, яку розгорнули противники цієї інституції, звинувачуючи інституцію у полонофільстві. Зрозумілим був і інший напрям, який можна було досягнути за допомогою таких видань – налагодження співпраці із священниками, які займали важливі впливові позиції у тодішньому галицькому суспільстві.

Те, що орієнтація на друк релігійно-церковних видань «Просвітою» мала важливий, продуманий характер, свідчить її присутність у видавничому репертуарі Товариства і у наступних роках. Тоді частка окремих видань з цієї тематики збільшувалася і набувала прагматичного характеру.

- 1 Справоздане з перших загальних зборів товариства «Просвіта» // Правда. – 1868. – № 43. – С. 515-516.
- 2 Там само. – С, 525.
- 3 Зоря: Читаночка для сільських людей. Книга перша. – Львів, 1869. 59 с.
- 4 Ратай П. Псалом І, Псалом V // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книга перша. – Львів, 1869. – С. 9- 12.
- 5 Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів (далі – ЦДАУ, м. Львів). – Ф. 348, – Оп. 1. – Спр. 7628. – С. 16.
- 6 Силецький О. К. Катехизис для дітей грео-католицького обряду. – Львів, 1869. – 62 с.
- 7 ЦДАУ, м. Львів. – Ф. 348, – Оп. 1. – Спр. 7628. – С. 17.
- 8 Березовській І. Житє святого великомученика Панталимона // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книга друга. – Львів, 1870. – С. 3-17.
- 9 Рафалович О. Церков // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книжка третя. – Львів, 1870. – С. 3-5.
- 10 Рафалович О. Святий Теодозій Печерський // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книжка третя. – Львів, 1870. – С. 5-13.
- 11 Млака Д. [Воробкевич С.] Величайте Бога! // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книжка третя. – Львів, 1870. – С. 13-14.
- 12 Рафалович О. Житє святого Отця Николая Чудотворця // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книжка четверта. – Львів, 1870. – С. 3-15.

- 13 Н. Л. У. Об сім, як мурувалась лаврівська дзвіниця: Казка // Зоря: Читаночка для сільських людей. Книжка пята. – Львів, 1871. – С.79-82.
- 14 Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – 463 с.
- 15 Св. Ольга, княгиня Руси // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 181-185.
- 16 Добрянський А. Хрещення Володимира Великого і Кієвлян // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 185-188.
- 17 Святий Антоній Печерський (За А. Торонським) Кієвлян // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 188-190.
- 18 Лозинський А. Жите Іоанна Снігурського // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 214-219.
- 19 Квітка-Основ'яненко Гр. Бог всевідющій // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С.361-362.
- 20 Квітка-Основ'яненко Гр. О марности сего світа // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 362-364.
- 21 Шашкевич М. Псалми "Русланові" // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 364-365.
- 22 Гусарин С приповідок Соломона // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть I. – Львів, 1871. – С. 365-367.
- 23 Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. Частина I. – 572 с., Частина II. – 135 с.
- 24 Терлецький И. Катакомби римські // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С. 307-310.
- 25 Поломник Д. Гріб Господній в Єрусалимі // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С. 312-315.
- 26 Шараневич І. Св. Кирил і Методій (Після Палацького) // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С. 332-336.
- 27 Устияновича Н.Н. Нестор // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С. 336-337.
- 28 Данкевич Л. Коляда // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С.61-62.
- 29 Шевченко Т. На Голготі // Руска читанка для низших кляс середних шкіл. Часть II. – Львів, 1871. – С. 104.

Summary

Volodimir Pashuk

The religious and ecclesiastical themes in the first edition of the "Prosvita" society, 1868 – 1871

«Prosvita» editions in religious and ecclesiastical theme, published in the first three years of society existence were analyzed. Moreover some printings in which were reflected only spiritual topics and articles in which religious texts are combined with secular plots are singled out.

Keywords: "Prosvita" Society, educational editions in the religious and ecclesiastical themes